

Az *é* hangok állapota a felsőőri nép nyelvében.

Először Budenz József vette észre Heltai Gáspár és Erdősi Sylvester János munkáinak tanulmányozása közben, hogy a mai magyar nyelv *é* hangjait a régi írók különbözőképpen jelölték.¹ Megállapítja, hogy „a mai magyar köznyelvben még kétféle rövid *e* van ugyan, de csak egy hosszú *e*, mellyet *é*-vel írunk és egyaránt, minden különbség nélkül ejtünk p. o. ebben : fél, félni, félelem, és ebben : fél-nap, félre, félig... mégis úgy látszik, hogy a magyar nyelv hajdan gazdagabb lévén a' magánhangzók módosulátjaiban, kétféle hosszú *ē*-vel is bírt, melyek még a XVI. században divatosak valának“.² Budenz megállapította, hogy a mai *é* hangon kívül volt a magyarban *ē* hang is, és ebből az utóbbiból később szintén *é* lett. Budenz azonban a két hang közötti lényeges különbséget — mint már Bihari János is megjegyzi,³ — nem veszi észre, és a két hangot nem két különféle, egymástól teljesen független hangnak tekinti, hanem az *é*-t csak az *é* változatának tartja, s így folyton kétféle *é*-ről beszél.

Nyelvtörténeti kutatások alapján azonban ma már világosan áll előttünk, hogy nem kétféle *é* hang volt a régi magyar nyelvben, egy zártabb és egy nyiltabb, hanem a mai magyar hosszú *é* kétféle eredetű. Horger Antal szerint az a kifejezésmód, hogy régi magyar nyelvünkben kétféle *é* volt, teljesen helytelen. „Éz szerinte éppen olyan képtelenség, mintha például azt mondanók, hogy mai nyelvünkben kétféle *ű* hang van : egy zártabb, az *ű*, és egy nyiltabb, az *ő*. Helyesen csak azt mondhatjuk szerinte, hogy nyelvünk történetének egy, a XVI. század elejét megelőző korszakában a ma is meglévő *é* hangon kívül még az *ē* is közhasználatú volt, de ezen *ē* helyébe a XVI. század folyamán (egy kisebb palóc terület kivételével) mindenütt egy fokkal zártabb *é* lépett, úgyhogy mai köznyelvünk szavainak és suffixumainak *é* hangjai kétféle eredetűek : egy részük már a

¹ Budenz József, A magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú *e*, azaz *é* és *ē*-ről. MNyset V, 389—401.

² I. h. V, 389.

³ Bihari János, A magyar *é* hangok történetéhez. Szeged, 1935.

XVI. század előtt is *é* volt, más részük pedig a XVI. század előtt egy fokkal nyitabb *é* volt.¹

A két hang közötti különbség elmosódása, illetőleg az *é* > *é* hangváltozás körülbelül a XVI. században történhetett meg. Így a mai köznyelvben nincs meg a kétféle eredetű *é* között a különbség, de nyelvjárásaink tekintélyes részében még mindig megtalálható.²

Észreveszik ezt már a *Debreceni Grammatika* szerzői is, s erre vonatkozólag így írnak: „Kétféle a hosszú vagy Húzásos *é* is:

a) Vagyon olyan tiszta Húzásos *é*, a melly soha, sem Húzatlaná nem változik, sem *í* formával fel nem tserélődik, p. o. *szék, kés, pép, vitéz, idéz, menyét, tér* s a t. Mitsoda szókbán, és miért vagyon ilyen *é*? meghatározni nem lehet.

b) Vagyon olyan Húzásos *é* a melyet néhol mint *ie*-t, néhol mint Húzásos *i*-t szoktak kimondani, mint ezekben: *szép, vén, pénz, maradék, békesség* s a t, mellyeket ilyen formán is mondanak ki: *szíép, szíp, biékessíg, bikessíg* s a t kivált ott, a hol a Magyar Nyelv leg tisztábban megmaradott, divatjában vagyon, hogy *é* helyett *í* forma mondódjon. Elégséges okát ennek ki nem találhatni, de megtetszik, hogy ez a kimondás a Nyelvnek természetinn fundált ősi hagyomány; mert ha történetből vagy gondatlanságból származott volna, a Húzásos *é*-t minden válogatás nélkül tserélték volna fel *í* formával: de most tsak némelly szókkal bánnak így, mellyeket tsak szokásból lehet megtanulni.“³

Mint a legtöbb nyelvjárásban, úgy a felsőöri nép nyelvében is különböző hangokat találunk a köznyelvi *é* helyén.

¹ Fűr István, Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. 5.

² Az *é* hangok történetével foglalkozó legkiválóbb munka Bi h a r i J á n o s már idézett tanulmánya. A kétféle eredetű *é*-t megkülönböztető kódexeket, elsősorban a Bécsi-, Müncheni-, Érdy- és Jordánszky-kódexeket veszi beható vizsgálat alá. Majd a XVI. századbeli nyomtatványok közül Komjáthy, Erdősi Sylvester és Heltai Gáspár munkáit vizsgálja; ismerteti régi nyelvtaníróink véleményét. Ezek alapján tekintélyes mennyiségű példát sorol fel mind a XVI. századbeli, mind a XVI. század előtti *é*-re. Felsorolása azonban természetesen távolról sem teljes.

Az élő nyelvben egy kisebb területen, a Szamosháton, Csűry Bálint vizsgálta az *e* ~ *é* hangok történetét „A szamosháti nyelvjárás *e* ~ *é*-féle hangjainak története“ című tanulmányában (MNnyv. II, 3—14). Az *e*, *ē*, *ē* *é*, *ē* hangokat tárgyalja bő népryelvi anyaggal.

Kovács István a palócságban vizsgálta ugyanezt a kérdést „A középső palócság *e* hangjai“ című tanulmányában (MNnyv. II, 15—28). Az *é* hangok szempontjából éppen egyik legérdekesebb nyelvjárásunkat veszi módszeres vizsgálat alá.

Csűry történeti alapon, Kovács leíró alapon tárgyalja ezt a kérdést. Mindketten bőséges és értékes adatokat sorolnak fel a kérdéses nyelvjárásból, s ezzel nagyban elősegítették és megkönnyítették az *e* ~ *é* hangok kérdésének majdani végleges tisztázását.

³ Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság. Bécs, 1795. 145.

1. e.

Néhány esetben olyan XVI. századbéli *é* helyén, melynek *é* az előzménye, a felsőöri nép nyelvében ma *e* hangot találunk. Ilyenek: *ehés*, *mégehül* (de *ísíg*, *íhen*), *eszrevész* (de *iesz*, *iesz*t, *iezbe*), *föhenny* (*föhennyet*, *föhennyes*), *hetfen* ,*hétfő*, *hétfőn*' (de *hiét*, *hiétén*, *hiétrü*-*hiétre*), *keves* (*kevesset*, *kevessen*, *kevezsü*), *keszkönyűő*, *keszkendűő*, *keszti* (de *kíéz*, *kíesztüsűő*, *kéztülső* *tehen*' , *kíészfej*), *közzezsűő* (de *közziép*, *közziépén*, *közziépre*), *nehez* (*nehezzet*, *nehezzek*, *nehezzé*, *nehezzebb*, *nehezzen*, *nehezzkédik*, *nehezzkíés*), *neni* (de *niéniém*, *nyiénnýé*), *szemet* (*szemetét*, *szemeccsè*, *szemetés*, *szemetre*, *szemetén*), *szenny* (*szennyet*, *szennyé*, *szennyes*, *szenyre*, *szembü*) ,*szén*' , *tehen* (*tehent*, *tehenék*, *tehennyé*, *tehenés*, *tehennek*, *tehentíé*).

Ezekben az alakokban eredetibb, megőrzött hangállapotot találunk.¹

2. *é* > *íé*.

A felsőöri nyelvre nagyon jellemző a kettőshangzók sűrű használata. Nemcsak a középső nyelvállású hosszú magánhangzók, *ó*, *ő* helyén van *uó*, *üő* kettőshangzó a *v* tövű névszók kivételével, nemcsak az ugyanilyen nyelvállású *é* helyén van számos esetben *íé*, hanem *qā* ~ *uā*, sőt *ēē* ~ *īē* kettőshangzókat is találunk.

A kettőshangzóknek ez a nagyszámú kifejlődése valószínűleg a német nyelv hatására vezethető vissza, mert a környező németiség nyelve, az ú. n. hienz-nyelvjárás is bővelkedik különösen az utóbbi kettőshangzókban.

Hogy mely szavak *é*-je helyén találunk *íé* kettőshangzót, egész pontosan meg nem határozható, de bizonyos törvényszerűségek mégis megállapíthatók.

¹ Az eredeti rövid *e* megőrzését több más nyelvjárásban is megtaláljuk, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint a felsőöri nyelvjárásban. Erre vonatkozólag Horger Antal a következőket írja: „Ellenben nem nyúlt meg az egytagú szavak *e*-je a nyugati nyelvjáróterületen, főleg Göcsejben, és az alföldinek ezzel szomszédos részén. Pl. *er*, *esz* (*eszrevesz*, *eszbetart*)... Ezeknek egy része a magyar nyelvterületnek más szélső vidékein, t. i. az az északnyugati és a székely nyelvterületen is így. És mint elhomályosult összetétel, az egész magyar nyelvterületen, *hetfő* (~ *hetfü*, *hetfē* stb.)... És nem nyúlt meg Göcsej vidékén, (Mátyusföld és Nyitra megye kivételével) az északnyugati nyelvjáróterületen, az északkeleti nyelvjáróterületnek egyes vidékein (Mátészalka, Beregszász, Zemplén és Abaúj megye) és a keleti székelység nyelvjárásában a kéttagú szavak utolsó szótagjának rövid *e* hangja sem. Pl. *fédél*, *kötél*, *level*... *nehez*, *szemet*, *vereb*. (Azonszótagú l, r, előtt az északkeleti nyelvjáróterületen és a Székelyföldön persze újabbkori nyúlás történt, pl. *fédél*, *egér* stb.) (A Magyar Nyelvjárások. Budapest, 1934. 50—1).

A továbbiak során vizsgálom az $\acute{e} > \acute{i}\acute{e}$ változást tőszavakban a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban.

a) hangsúlyos helyzetben. *Biéciél* ,lassan, betűzgetve olvas', *Biécs*, *biéka* ,1. frosch, 2. a ló patája között kidomborodó izom', *Biéla*, *biéll* (*biélllet*, *biéllé*, *biéllén*, *biéllbü*), *biéllés*, *biéllül* ,1. bélel, 2. hív, csalogat valahová', *biénna*, *biérmál*, *biérma-kérésztapa*, *ciédál*, *ciédula*, *ciékk* ,kullancs', *ciécuó*, *ciél* (de *ciloz*), *ciérna*, *diéd* (*diédőregapa*, *diédunoka*), *Diéfort* (helynév), *diézsén* ,zsirtartó edény', *iég* (*eget*, *iégén*, *iégre*), *iél* (*elé*, *elés*) ,schärfe' (maga az *iél* alanyeset ritkán használt alak, inkább csak az *elé* 3. személyű birtokoszemélyragos alak, s ennek származékai élnek), *Elemiér*, *iér* (*eret*, *erek*, *eres*, *iéren*, *iérre*) ,ader', *iérce*, *jérce*', *iérdém*, *iérdémés*, *iérdémül*, *iérint*, *iériz*, *iérl*, *iés* (gyakorié mellett az *és* sőt *és* alak is), *iész* (*iésztl*, *iézbe*, de *eszé*, *eszre*, pl. *eszrevész*), *iév* (ritkán használt alak az *esztendiő* mellett), *Iéva*, *Iévica*, *fié* ~ *fiél* (*felet*, *felé*, *feles*, *fiébe*, *fiére*) ,halb, hálfté', *fiéforcsogás* ,ferde', *fiéli*, *fiér*, *fiérc*, *fiércül*, *giége*, *giémbéredik*, *Giéza*, *dziéig* (*dzseget*, *dzseges*, *dziéigén*, *dziégre*), *dziémánt*, *hié* ,forró', *hiébiér* ,lopótök', *hiéstg* ,forróság', *hiét* (*hetet*, *hetek*, *heti*, *hetis*, *hiétén*, *hiétrü-hiétre*) ,sieben, woche', *hiézag*, *hiézli* ,hülye', *Jiézus* (gyakrabban használt a *Jézus* alak), *kiérd*, *kiérdéz*, *kiérget*, *kiérgé*, *kiérges* (de *kirég*), *kiés*, *kiét*, *kiéz* (*kezel*, *kezek*, *kezes*, *kezé*, *kezel*, *kiézbe*, *kiézre*, *kiézén*), *kiéztüsiő* ,kéztülső, a rúd jobb oldalára fogott tehen', *kriéta*, *lié* (*liét*, *levé*, *leves*, *liébe*, *liébü*), *liéc*, *Liéka* (helynév), *Miéci* (női név), *miég*, *miégis*, *miész* (*meszel*, *meszes*, *miézbe*, *miészre*) ,kalk', *miészáros*, *niékün* ,nélkül', *niemma*, *niémelik*, *nyiénynyé* ,nénje' (de *neni*), *niév* (*nevet*, *nevek*, *nevé*, *nevenk*, *neves*, *nevez*, *niévén*, *niévrü*), *nyiél* (*nyelet*, *nyelek*, *nyelé*, *nyeles*, *nyiélén*, *nyiétre*), *piékk*, *piékkül* ,csórével csip vagy üt (tyúk, kakas)', *piélda*, *piéldáz* ,ábrázol, példalódzik', *piérnya* ,perje, rispengras', *Piétérés pál* ,Péter és Pál', *piétli* ,összekötött kis fa-, palánt- stb. csomó', *plié*, *pliébános*, *piédikácijó*, *piédikál*, *piédikátor*, *Piédikátorrit* (helynév) (használatos a *piédikácijó*, *piédikál*, *piédikátor*, *Prédikátorrit* alak is), *piém*, *piémés*, *piépost* *piézsmítál*, trécselés közben tesz-vesz', *riéce*, *riémitüő*, *riépa*, *riéz* (*rezet*, *rezes*, *riézbü*, *riézén*), *riézmér* ,vásott gyermek', *riézsut* ,ferdén', *siér* ,sepulchrum', *siért*, *siéta*, *siétál*, *siérdzsé* ,sérve' (magát a *sérv* szót nem hallottam csak a *siérküő* összetételben), *siéredik* ,sérvet kap', *siéredis*, *srié* ~ *sriég* ,ferde, ferdén', *sziék* ,stuhl, dotter', *sziél* (*szelet*, *szelek*, *szelé*, *szeles*, *sziélbe*), *wind*, *bauchwind*', *sziéna*, *tiégla*, *Tiéglás* (gúnynév), *Tiédzsárvüődzs* (helynév), *tié* (*tejet*, *tejé*, *tejes*, *tejbe* ~ *tiébe*; használatos a *tej* alanyeset is, de inkább csak a fiatalabb nemzedéknél), *tiéföl* ,tejfel', *tiémförög* ,ténfereg', *tiénta*, *tiér* ,kerül, pl. kocsival', *tiér* (*teret*, *terek*, *teré*, *tiéren*, *tiérre*) ,raum', *tiérd*, *tiérdépül* ~ *tiérbetül* ,térdapel', *tiészta*, *Tiét* (községnév), *triécsül*, *triéfiészli* ,háromlábú, alacsony vasállvány, melyre a

sütőben a tepsit teszik, *vjercse, vjézna, zjéruó, zsjétér*, fa- vagy bádogedény, melybe fejnek'.

b) hangsúlytalan szótagban. *Ábiécjé, álié*, 1. erdőben mérnököktől kijelölt út, 2. két mérnöki út között lévő erdő-rész neve', *azjér, bábociékk* ,boletus scaber; érdes tinórú', *bandjérijom, biécjél* ,lassan, betűzgetve olvas', *bevagonjéroz, borbjéj*,¹ *cseliéd, cserjép (cserepet, cserepek, cserepes, cserepez, cserjépcse, cserjépén, cserjépre)*, *csöndjér, dözjél*, ,reszel, pl. tormát', *dicsjéret*, ,református templomi ének' (de *dicsir, dicsiret, dicsiris*), *egjér (egeret, egerék, egeré, egeres, egjérre, egjérnek)*, *égzécjérosztat, égzécjérplóc ~ égzécjérplocc* ,katonai gyakorlótér', *édzsjébb (édzsebet; de édzsipkind, egyébként')*, *intjéz, ennyjém, estjélig, fejjjér, fejjjérníp* ,nőszemély', *feljé, jenjék (feneket, feneketlen, feneké, jenjékén, jenjékre)*, *Fenjékk* (helynév), *filljér, földjél (födelet, födelek, födelé, födeles, földjélén, földjélre)*, *galljér, gavaljér, gériébicül* ,böfög (jólakott ember)', *gärencsjér* ,kályhás-mester', *dzsikiér* ,nem mély', *dzsökiér (dzsökeret, dzsökerek, dzsökeré, dzsökeres, dzsökiérre, dzsökiéren)*, *hiébjér* ,lopótök', *herkiél* ,késsel vagdos', *huóhiér, idjén, idjéz, imjénd, imént*, *izjé, kájié, kávié, kényjér (kényeret, kényerek, kényeré, kényeres, kényjéren, kényjérbü)*, *kerjék (kerekét, kerekék, kereké, kerekés, kerjékre, kerjékén* ,1. rad, 2. kerékpár', *Kerjéktüös* (helynév), *kevercsjél, kondjér, kornabiékk* ,borókafenyő', *kötjél (kötelet, kötelek, kötelé, köteles, kötiélén, kötiélre)*, *kövjér (köveret, köverek, kövjérdzse, kövjéren, kövjérre)*, *közjé, közjibjéjék* ,közjük', *közjép (közpeppé, közzepsjő, közjépén, közjépre)*, *levjél (levelet, levelek, levelé, leveles, levelez, levjélén, levjélbe)*, *melljé, mennyjé* ,minél', *mennyjéasszony* ,menyét', *mericskjél* ,meregét', *mesztjélább, metjél* ,vagdos', *metjélt* ,metélt tészta', *mögjé, uóbjéogat, özjér, palljér, parádjé, pástjéptom, pəriés* ,borsajtó', *pəriésül, bort* ,sajtó', *pintjér, pipitjér, piribiékk, prihék*, *pöcsiét, pöcsiétül, pucjér, röndjér, Sebészjén, seregjéj, səriét, sikiér, sintjér, szekjér (szekeret, szekerek, szekere, szekeres, szekjéren, szekjérre)*, *szemjérem, Szibjérija, szintjén, tánnyjér, tenyjér (tenyeret, tenyerek, tenyeré, tenyeres, tenyjéren, tenyjérre)*, *tüöcsjér, tündjér, tüzjér, verjéb (verebet, verebek, verebes, verjébnék, verjébbü)*, *Veszpriém, vezjér* ,1. Führer; 2. a talyiga rúdjának állását szabályozó vaspálcika', *vigjéc, vitjéz* *Vitjéz* (kutyanév), *zsölljér*.

c) suffixumokban. -él (-ál) ~ *ié, iél*; egyesszámú, 2. személyű igei személyragban: *vüttjé ~ vüttjél, éttjé ~ éttjél, kirtjé ~ kirtjél, vüdzsjé ~ vüdzsjél, édzsjé ~ édzsjél, kirdzsjé ~ kirdzsjél*.

A feltételes mód jelen idejének személyragjaiban: *vünnjék, vünnjé ~ vünnjél, vünnjénk, vünnjétek, vünnjének*; *kírniék, kírnjé ~ kírnjél, kírnjénk, kírnjétek, kírnjének*; *vünnjém, vünnjéd*,

¹ Ritkán, inkább a fiatalabb nemzedék használta szó; gyakoribb helyette a *béredvás*.

vünnjé, vünnjénk, vünnjétek (de *vünnejik*); *kírniém, kírnjéd, kírnjé, kírnjénk, kírnjétek* (de *kírnejik*).

Az *-ék ~ -iék* valamihez tartozást, összefoglalást jelentő képzőben: *papjék, anyámiék, muónáriék, Fülöpjék, Lajosjék* stb.

1. és 2. személyű egy és több birtokos, és harmadik személyű több birtokos mellett a birtok többesszámát kifejező *ék ~ iék* képzőben: *loāmiék, lovaim', dzserékēmiék, gyermekeim', loānkjék, lovaink', dzserékünkjék, gyermekeink', loādijék, lovaidd', dzserékēdjék, gyermekeidd', loātokjék, lovaidd', dzserékētēkjék, gyermekeitek', loājokjék, lovaikk', dzserékcsēkjék, gyermekeikk'.*¹

A *né ~ nje* képzőben: *papnje, buódosnje, boltosné, mes-tērnje, Szabuónje, Fülöpnje* stb.

A *-gél, -degél, -dögél, -kérez, -gerez ~ -gjél, -dēgjél, -dōgjél, -kijérez, -gijérez* gyakorító képzőkben: *kerezsgjél, nevedgjél, mēndēgjél, idēgjél, ūdōgjél, sūtkijérez, nevedgjérez* stb.

Az *-ért ~ -jért, -jér* ragban: *indzsjér, másjér, mijjér, pízijér* stb.

A *-kés ~ -kjes* kicsinyítő képzőben: *idēs kjés, nehesz kjés.*

Az e csoportba tartozó szavakat vizsgálva azt látjuk, hogy nagy többségükben XVI. századbéli *é-t* találunk, tehát a mai *jé* e szavak nagy részében eredeti *é-re* megy vissza.

¹ A személyragos főneveken a birtok többségét a köznyelvben, s a nyelvjárások nagy többségében is az *-i* többesjel jelzi, s ez a személyragok előtt áll. Pl. *lovaim, lovaidd, lovai, lovaink, lovaidd, lovaikk.* A felsőőri népnyelvben az *i* jellel képzett alak csak az egyszám harmadik személyben használatos, pl. *loāji, tehennyeji, dzserēkeji, cipeji* (cipő), *fijaji* stb., a többi öt esetben a birtok többségét az *-iék* képző jelzi. Ez az érdekes, és a magyar nyelvterület egyéb részein ismeretlen képzésmód már *V a r g a I g n á c*nak, Felsőőrvidék első részletesebb kutatójának is feltűnt, s ezeket írja: „Ez (t. i. a birtokoszemélyragozás) annyira sajátosságos, hogy egyik megkülönböztető vonása a felső őrvidéki nyelvjárásnak. A személyragozott szó többesszámát ugyanis nem *i*-vel képzik, hanem *-ék*-kel, néha-néha pedig főlösen *i*-vel és *-ék*-kel; ez azonban nagyon ritkán történik“ (Nyr. XXXII, 84). Ez utóbbi alakok ma sem terjedtek el jobban, mint *V a r g a I g n á c* gyűjtése idején (1900-as évek eleje), s ma is csak nagyon ritkán hallani ilyen alakokat, mint *tehenej-tēkjék, loājimjék*, mint ahogy már ő is megjegyzi, hogy „elvéve hallani“ (i. h.).

V a r g a I g n á c azt mondja, mint fentebb láttuk, hogy a személyragozott szó többesszámát *i* helyett *ék*-kel képezik. Ebből az következik, hogy az egyszámú, harmadik személyű alaknak is ez a képzésmódja, de felhozott ragozási példáiból kitűnik (loaji, teheneji), hogy az *ék*-kel képzett alak az egyes szám harmadik személyben akkor sem volt használatos.

Az *-iék* többesszámképző — mint már *V a r g a I g n á c* is megjegyzi — valószínűleg azonos az összefoglalást, valamihez tartozást jelentő *-iék* képzővel, ami szintén megtalálható a felsőőri népnyelvben. A jelentéstan különbség világosan látszik a következő két példán: *Ez űl liányomjék* (leányaim) *is jemēntek e bálba. E liányomjékkná* (a leányom családjánál) *beteg e disznó.*

A jelentésváltozás történetének megállapítása és pontos megrajzolása azonban még a jövő feladata.

3. é > í.

Köznyelvi é helyén a felsőöri népnyelv szavainak egy másik nagy csoportjában é > í > i fejlődéssel találkozunk. A hosszú í-t általában, kivéve néhány esetet, hangsúlyos helyzetben találjuk, nagyrítkán hangsúlytalan helyzetben vagy suffixumokban; a rövid i-t pedig inkább ez utóbbi helyzetekben, bár hangsúlyos helyzetben is előfordul, mégpedig több esetben hosszú í-vel váltakozva.

Az é > í fejlődést megtaláljuk a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban.

a) hangsúlyos helyzetben. *Bíke, bírés, bírlűő, bírül, bérel', csíp, csíplis*, a gabonának cséplőgéppel való kitisztítása', *csíplűő, csípiül, csípiülis*, a gabonaszemek cséppel való kiverése', *csívi, dí (dít, díbe, díre), díleliűött (de dilután),¹ íg „brennt', íhen, ísig (de ehés, mēgehül), iccaka (~ iccaka), ífiél, íjje, éjjel', ík, íkel, íl, ílebt', íhetellen, ílelēm, ílelmes, ílet, ítlen, ídvádzs, ín (~ in), ínēk,² ínēkül,² ípit, ípiül, íépít', ípiület, ír (valamit), ír (valahová), írīk, írēt, írēllen, írītik, írītikēs, ítiē, ífik, ífil (valamitől), ífilelēm, ífirēg (de ífirget, ífirgek, ífirges), ífíny, ífínyēs (de ífillik), ífiszēk, ífiszkelűődik ~ ífiszkelűőszik, ízeg-mozog ültében', ígíp, íkik, íkínyelēm, íkínyelmes, íkínyēs, íkínyēsztet, íkip, Kíp (hely-név), íkipes, ífāhig', -kípp, íkízel, íkízelűődik, íkíbvüselűő, íkír, íkírēg (de íkírget, íkírēgē, íkírēges), íkírűōddzik, íkisik, íkisűő, íkisz, íkiszit, íkiszül, íöltözīk', íkívi, ílídzs, ílegyél', ílilēk, íliletēzik, ílelken-dezik; valami ijedelem miatt levegő után kapkod', ílíp, ímilz, íhonigscheibe', ílilēgzik, ílitēzik, ímídzs ~ ímísz, ímēgy', ímí ~ ímil ~ ímīj, ímély', ímír, ímírnök, ímírēg (de ímirget, ímirgē, ímirgēs, ímirgē-lűőszik ~ ímirgēlűődik), ímíz, ímízes, íMízesharaszt (hely-név), ínídzs (nēdzsed, nídzsset, nídzszen, nídzszes), ínīmēt, íNímētri (hely-név), íníp, íníz, ínizelűődik ~ ínizelűőszik, ípíz, írigi, írigēn, írisz, íriszēg, írit, -rīt (íhīétrīt, ítizedrīt), íri, írév' (Föhennyēsri, Doboguóri),³ íszidēlēg, íszidit, íszidül, íszigēll, íszēgyell', íszigēn, íszēgyen', íszíjje, íSzik (pataknev és hely-név),³ íszíp, ísít, ítígēd, ítídzs, ítegyél',*

¹ A *dilután* alakban az *i* megrövidülését valószínűleg az összetétel elhomályosulása okozta. Hogy a *dilután* alak etimológiailag nem egészen világos a felsőöri nép előtt, bizonyítja az is, hogy a *dilután* ragos alak mellett mind gyakoribb a hibás etimológiával képzett *diluta* alanyeset is. Ilyeneket hallottam például: *Má egisz kisűő diluta vűót*. Erre vonatkozólag l. NyF. XI, 15.

² Az *ínēk, ínēkül* szót a felsőöri nyelvben csak egyházi ének, egyházi énekel énekel² jelentésben használják. Minden egyéb fajta ének illetőleg éneklés meghatározására a *danaj*, illetőleg *danul* szót használják. Pl. *Az ízér e pápistáknak ízs vannak á szíp ínēkesēkiék. E Lēvonyákk íléva neni, űāt tudott ojjar rigi danajokat. Mikor íjē tizēnēcsfeljē dzsüttem haza, má nálunk (a református templomban) is ínēkütek. Jezēk hárman ez „Isten áld még e madzsard“ danuták, osztán e csōndjērēk jefokták űked, bezártág, de jezēk csek ott is űāzd danuták. Zāmbuójjēkná igēn nadzsba danul valaki.*

³ Vö. Imre Samu, Felsőöri helynevei. MNnyv. II, 47—80.

típ, tivjē, tivjő, tived, tivələszik ~ tivələdik, tébolyodik, tiveszt, vid, vig (endé értelemben alanyesetben nem nagyon használatos, csak egyesszámú, harmadik személyű birtokoszemélyragos, s ennek továbbképzett alakjaiban: *vigē, vigit, vigin* stb.; alanyesetben csak 'stück' értelemben, pl.: *ē vig vászony*), *vigēt, vigbü* '-ért, miatt', *vigez, vigy, vegyél, vikony, viletlen, vín, vís, vísűő, vít, vír, víték, víljē, vívjē*.

b) hangsúlytalan helyzetben. *Eszmilet, tezsvir, törtinet* (de *törtinik, törtint*), *törviny* (de *törvinkezik*.)

c) suffixumokban. *-ség ~ -síg: beteksíg, egissíg, felesíg, kössíg, szipsíg, vínsíg*; egyetlen kivételt találtam: a *kössik-háza* összetételben az *i* rövid.

Hogy a suffixumok közül egyedül a *-ség* képző *é*-je helyén találunk hosszú *i*-t, azt talán azzal magyarázhatjuk, hogy a számbajöhető suffixumok közül (l. alább) egyedül a *-ség* agglutinációs eredetű; vagyis az eredetileg 'Schattensee' jelentésű *-ség*, a fgr *š8r8 származéka, önállóságának, eredeti jelentésének elvesztése, képzővé válása, s az *é* zártabbá válása után is megtartotta eredeti hosszúságát.

4. *é > i*.

Az *é > i* fejlődést szintén a) hangsúlyos helyzetben, b) hangsúlytalan helyzetben, c) suffixumokban vizsgálom.

a) hangsúlyos helyzetben. *Billég, bélyeg, ciloz* (de *ciél*), *dilután* (de *dí, dílelűött*; bővebben l. 58. l. 1. sz. jegyzetet), *ibred, ibren, idēs, idēsanya, in* (~ *ín*), *iccaka* (~ *ícaka*), *ingēm, 'engem', ippég, 'éppen', ippēn, firges* (*firget, firmek, de firég*), *fillik, 'fénylik'* (de *finy, finyēs*), *firfi, firho, 'férjhez', firná, 'férjnél', lip, 'trevet', lipis, mihi, méhe', mirgēs, mirgēlűőszik ~ mirgēlűődik* (*mirget, de mirég*), *pinték, szillē* (alanyesetben nem nagyon használatos, csak egyesszám harmadik személyű birtokoszemélyragos alakja, s ennek továbbképzett alakjai, pl.: *szillē, szillit, szillin, szillire* stb.), *szilled, szillēs*.

A *firég ~ firget, firges, mirég ~ mirget, mirges, mirgēlűőszik, mirgēlűődik* alakokban nem *é > i > i* fejlődéssel van dolgunk. Eredetileg *méreg ~ mérges, féreg ~ fērges*, tehát *é ~ ē* hangváltozás volt ezekben a szavakban.¹ Itt egyszerű *é > i*, illetőleg *ē > i* zártabbá válás történt.

b) hangsúlytalan helyzetben. *Ádzsik, uállitt, 'alélt', árnyik, beszid, beszil, besziget, 'beszélget', buborik, budzsborikul, csiricsári, csukaládi, csűőcselik, dērik* (*dērigba, de dērēkam, dērēka*), *ebid, ebidül, edin, 'edény', egisz, egissíg, elig* (*ēliget, eligem, eligen*), *emlik, emlikszik, ercín, 'erszény', irtik, irtikēs, fazik* (*fazikat, fazika, fazigba*), *firisz, 'fűrés', fizetik, 'fizetés', gērind, 'gőrény', hallántik, 'halánték', hērbati, husit, 'húsvét', igir, igiz, itil, iva-*

¹ Vö. Horger Antal, i. m. 109. §.

dik, kasti, kastély, kemin, kemény, kemin, kémény, kemimműg, köménymag, kevi, kevény, kisir, kiser, kordi, kordély, kökin, környik, körti, körtély, kössikháza (de kössig), legin, leginkedik ~ leginkészik, mellik ~ mejjik, valaminek a melléke, környéke, mikibb, miképp, Ötvein (falunév), penisz, peniszés, peniszül, penészesedik, partika, portéka, purdi, reminkedik ~ reminkészik, könyörög, segid, sötít, süppedik, szakadik, 1. földhasadék, 2. darázsfa, szégin, széginedik, szekriny, szomszid, tájik, tájikoződik, takarik, takarékpénztár, törtinik (de törtinet), törmelik, törvinkézik, (de törviny), tüstint, vendig, vendiglő, veritik, verejték, vüőfin, vőfély, vidik.

c) *s u f f i x u m o k b a n.* -ék ~ -ik; többes harmadik személyű igei személyrag, pl.: *kirtik, vüttik, tettik, kirdzsik, kérjék, vüdzsik, vigyék, tédzsik, tegyék.*

-ék ~ -ik; egyes harmadik személyű igei személyrag az ikes igék felszólító módjában, pl.: *essik, bujjik* (nagyon ritkán használatos, csupán ebben a két szólásban hallottam: *e fene essig beljéd, és ez ördög bujjig beljéd*; csak idős emberek szájából hallottam).

-étek ~ -iték; többes második személyű igei személyrag, pl.: *éttitek, nisztitek, kirtitek, édzsíték, nizzitek, kirdzsíték.*

-és ~ -is deverbális névszóképző: *dzsülis, kiris, ejis, evés, szökis, pattanás.*

-ész ~ -isz főnévképző: *gipisz, kertisz.*

-ész ~ -isz igeképző: *egeriszik, heveriszik, legeliszik, fücsöriszik.*

-mény ~ -min főnévképző: *sütemin.*

-ék ~ -ik főnévképző: *föstik, játik, szakadik, takarik, fizetik.*

-dék ~ -dik főnévképző: *ajándik, gérábláladik, szándik, ivadik.*

-lék ~ -lik főnévképző: *apruólik, fűőzelik, moslik.*

-ték ~ -tik főnévképző: *hadzsatik, írtik.*

-ény ~ -in főnévképző: *kötin, lepin.*

-énk ~ -ink melléknévképző: *ilink, filink.*

-ékeny ~ -ikény melléknévképző: *filikény.*

-ként ~ -kind rag: *naponkind, uóránkind, éddzsenkind, páronkind.*

-képp ~ -kipp rag: *máskipp, mindenkipp, semikipp, uázonkipp, úgy, azon módon.*

-képpen ~ -kippen rag: *máskippen, sémikippen.*

Az *é > í* zártabbá válás, vagyis az *í*-zés kezdete messzire, egész a XI—XIII. századba nyúlik vissza, s legteljesebb virágzását a XVI. században érte el. Az e korbeli írók közül különösen Sylvester János nyelvében tapasztalható erős *í*-zés. Bár az *í*-zés szabályai pontosan meg nem állapíthatók, s az *í*-ző vidékeket tekintve is erősen változó az *í*-ző szavak száma, bizonyos szabályszerűséget mégis találhatunk.

Már A r a n y J á n o s tiltakozik az ellen, mintha az *í*-zés tel-

jesen szabály nélkül történnék. Mint írja: „Nyelvészeti jártassággal bíró emberektől sem ritkaság hallani, hogy a tisztántúl *é* helyett rendesen *i*-t ejtenek mindig, minden szóban, vagy *i*-t vagy *é*-t ugyanazon szóban is, amint éppen nyelvükre jő. A dolog nem úgy áll. A tisztántúli ember nem minden *é*-t mond *i*-nek, nem is önkényesen változtatja a kiejtést majd *é*-re, majd *i*-re. Emberemlékezet óta, apáról-fiúra, az egész *i*-ző tájon bizonyos tőszók-, képzők-, ragokban mindig és mindenütt tiszta éles *é* hal-latszík; más tőszók, képzők és ragok pedig *é* helyén *i*-vel ejtetnek.“¹ Ugyancsak Arany János állapítja meg ugyanebben a munkájában, hogy bár az *i*-zés szabályait pontosan eldönteni nem lehet, csak azok a szavak változtatják az *é*-t *i*-vé, melyeknek teljes töve az *é*-t *e*-vé nem változtatja. Ez alól csak egy kivételt talált, a *díl* alakot, melynek teljes töve *dele*-.²

Arany Jánosnak ezt a megállapítását összekapcsolta a nyelvtudomány Budenz Józsefnek az *é* hangok kettős eredetére vonatkozólag tett, s már fentebb idézett megfigyelésével, s megállapították, hogy *é* > *i* változást általában csak azokban a szavakban találunk, ahol XVI. század előtti *é* van.

Hogy csak ezekben a szavakban ment végbe az *é* > *i* változás, erre vonatkozólag Horger a következő magyarázatot adja: „Már a XI. század óta észlelhető, hogy *é* helyébe lassanként egyre több szóban és suffixumban egy fokkal zártabb *i* lépett. Ezen *é* > *i* hangváltozásra való hajlam 1500 körül véget ért, de addigra egyes vidékeken, leginkább valószínűleg a felső Tisza vidékén, már minden, vagy a legtöbb korábbi *é* helyén *i*-t ejtettek, vagyis a nyelvjárás *i*-zővé vált. Miután az *é* > *i* változásra való hajlam megszűnt, az *é* helyébe kezdtek egy fokkal zártabb *é*-t ejteni; s ez a hangváltoztató hajlam olyan erős volt, hogy az *é* > *é* változás rendkívül gyorsan terjedt. A XVI. század vége felé már a magyar nyelvterület legnagyobb részén az *i*-ző nyelvjárásokban is, minden korábbi *é* helyén *é*-t ejtettek. (Csak egy kisebb palóc területen nem érvényesült az *é* > *é* változásra való hajlam máig sem.) Ez az oka annak a jelenségnek, hogy *i*-ző nyelvjárásokban pl. a *méz* szót,

¹ Arany János, Az *é*-t *i*-re váltó tájszólásról. Hátrahagyott iratai és levelezése. Budapest, 1889. II, 316.

² A nyelvtörténeti kutatások révén ma már azt is tudjuk, amit Arany János még nem tudhatott, hogy tulajdonképpen a *dél* sem kivétel. *Dél* szavunk ugyanis a régi nyelvben a többalakú, változatlan tövű névszók közé tartozott. A rövid váltóhangot csak a XVIII. század vége óta mutathatjuk ki, s valószínűleg a *bél* ~ *belet*, *jél* ~ *jelet*, *szél* ~ *szelet*, *tél* ~ *telet* alakpárok analógiájára keletkezett a *delet* alak, s lépett át így a *dél* a többalakú, változó tövek közé. Ha az *é* megrövidülése előbb történt volna, nem is *delet* volna a tárgyeset, hanem *délet*, mint *négy* ~ *négyed*, mert *é*-je zárt *é*-re, s nem *é*-re vezethető vissza, amit világosan bizonyít a Sylvesternél található *i*-ző alak. (TMNy. 298.; EtSz. I, 1303.)

A felsőíri népnyelvben azonban ez az analógiás kiegyenlítődé-
s nem történhet meg, s a *delet* alak még ma sem terjedt el. *Dí* 'dél' tárgy-
esete ma is *dít*, pl. *Dít harangoznak*.

melyben már a XVI. század előtt is *é*-t ejtettek, ma *míz*-nek ejtik, de pl. a *kéz* szót, melyben a XVI. század előtt (az *é* > *i* változás idején) még *é* hangot ejtettek, ma *kéz*-nek ejtik, vagyis éppen úgy, mint a köznyelvben.¹

Az *é* > *i* változással újabban is találkozunk. Néhány nyelvújítási szavunk is előfordul *i*-zõ alakban, pl. *gíp*. A felsõöri nép nyelvében azonban — tapasztalatom szerint — az *i*-zés folyamata már befejezõdött olyan értelemben, hogy újabb *é* > *i* változás már nem történik. Az újonnan átvett kölcsönszavakban már pl. sohasem találunk *é* > *i*, hanem mindig csak *é* > *ié* változást, sõt újabban ezekben a szavakban mind nagyobb tért hódít maga az *é* is. (Erre vonatkozólag l. az 5. pontot.)

Az *é* > *i* változás néhány esettõl pl. *mírég* ~ *mírgës*, *fi-rég* ~ *firges* eltekintve, csak újabbkori fejlõdés eredménye lehet, s *i* > *i* rövidüléssel van dolgunk. Valõszinûleg kezdetben csak hangsúlytalan helyzetben, suffixumokban történet meg ez a rövidülés, s csak innen terjedt át hangsúlyos helyzetre is. A fejlõdés e menete mellett szól az is, hogy még ma is — nem számítva aránylag kevés számú kivételt — rövid *i*-vel csak hangsúlytalan helyzetben találkozunk. Hosszú *i* pedig mindössze néhány esetben található hangsúlytalan helyzetben, s a rövid *i*-s változat párhuzamosan ekkor is megtalálható.

5. é.

Megtalálhatjuk a köznyelvi *é* hangot is, bár csak igen kevés szóban; ezeknek nagy többsége is, melyekben előfordul, német kölcsönszó. Eddigi megfigyeléseim szerint a következõ szavakban találunk *é* hangot: *és* (használatos az *iés*, sõt *ës* alak is), *Jézus* (van *Jiézus* változata is, pl. ebben a helynévben, *Jiézus hëdzsë*), *prédikáció*, *prédikál*, *prédikátor*, *Prédikátorrit* (előfordul *priédikáció*, *priédikál*, *priédikátor*, *Priédikátorrit* alakban is).

Csak *é*-vel hallottam a következõket: *bédër*, *zivatar*, *wet-ter*, *békni*, *hosszúkás*, *pék sütötte kenyér*, *khëgli*, *kugel*, *teke*, *khëglizik*, *kuglizik*, *tekézik*, *pré*, *cifrázkodás*, *prëskëdik*, *cifrákodik*, *prëzli*, *zsemlyemorzsa*, *rëdli*, *a takaréktûzhely sütõje*, *rëkli*, *vékony*, *nõi blúz*, *Rëzi*, *Terézia beceneve*, *sëkli*, *tarkaszõrû tehén neve*, *die schecke*, *Stëfli*, *gúnynév*, *stëszli*, *a szekér-*

¹ F ü r I s t v á n, i. m. 5. F ü r I s t v á n ebben a munkájában az eddig (1930-ig) végzett népnyelvi gyűjtés adatait felhasználva, összeállítja azokat a szavakat és suffixumokat, melyeknek *i*-zõ változata az ország valamelyik részén megtalálható. Kb. háromszáz szót és negyven suffixumot sorol fel. Ezek közül néhány nagyobb területen kb. száz-harminc hallható. Ez is elég nagy szám, de az egész magyar nyelvterület részletes megvizsgálásával ez a szám még bizonyára jóval növekszik; s az *i*-zés kérdésének végleges tisztázása csak a népnyelv sokkal részletesebb és alaposabb vizsgálata után válik lehetővé.

tengely végére erősített vaskupak, mely megakadályozza, hogy a tengelyről a kerék lecsússzék'.

A *tiéd, tiétek, miénk* alakban természetesen szintén megmaradt az *é*, de az *i+é* ejtése már kettőshangzószerű, a hangsúly nem az *i*-n, hanem az *é*-n van, tehát *tiéd, tiétek, miénk*.

Mint a felsorolt példákból is látszik, majdnem kivétel nélkül kölcsönszavakban találjuk meg az *é*-t, s ebből is következtethetjük, hogy újabb fejlődés eredménye. Keletkezését és terjedését minden valószínűség szerint az iskola, újság, rádió segítette elő. Ezt a feltevést igazolja az is, hogy az uraskodó, egy-két osztály polgári iskolát végzett, vagy hosszabb ideig városon — de német városon, ahol tehát nyelve a műveltebb réteg magyar nyelvi hatásának nem volt kitéve — élt fiatalság, főleg cseléd lányok nyelvében olyan esetekben is találunk néha *é*-t, ahol a felsőri nyelvben teljesen szokatlan.

Hogy kölcsönszavakban jelentkezik először az *é*, ez természetes, mert a nyelvérzék itt kevésbé érzi szokatlannak, feltűnőnek, mint a már megszokott, régi alakokban.

II.

Külön kell megemlékezni azokról a szavakról és suffixumokról, melyeknek alanyesetbeli *e* végződése helyén a ragos alakban a köznyelvben *é*-t találunk. Ennek a köznyelvi *é*-nek a helyén is részint rövid *i*-t, részint *ie* kettőshangzót találunk a felsőri nép nyelvében.

1. A köznyelvben *e* ~ *é*, a felsőri nép nyelvében *e* ~ *ie* váltakozás van a következő szavakban:

Berke ~ *Berkiét* (családnév), *büszke* ~ *büszkiét*, *büszkiék*, *büszkiébb*, *büszkién*, *cice* ~ *ciciét*, *ciciék*, *ciciéjé*, *cica* (gyermeknyelvi szó), *cize* ~ *ciziét*, *ciziek*, *ciziejé*, *ló* (gyermeknyelvi szó) *csecse* ~ *csecsiét*, *csecsién*, *szép* (gyermeknyelvi szó), *cinége* ~ *cinégiét*, *cinégiék*, *cinke*, *cseré* ~ *cseriét*, *cseriél*, *cserébere* ~ *cseriberiét*, *cseriberiél*, *cseriberiéget*, *cserésnye* ~ *cserésnyiét*, *cserésnyiéjé*, *Cserésnyiés* (helynév), *csiésze* ~ *csiésziét*, *csiésziék*, *csiésziéjé*, *csiésziébe*, *csibe* ~ *csibiét*, *csibiék*, *csibiéjé*, *csicsére* ~ *csicsériét*, *csicsériéjé*, *csicsériés*, *csicsériébü*, *borsó*, *csikke* ~ *csikkiét*, *csikkiez*, *csikkievié*, *csipke*, *csikkies*, 1. csipkés, 2. cikk-cakkos, *csörge* ~ *csörgiét*, *csörgiejé*, *csörgiés*, *csörgiébü*, *töportyü*, *dérze* ~ *derziét*, *dérziéjé*, *dérziél*, *tésztareszelő*, *dinnye* ~ *dinnyiét*, *dinnyiéjé*, *dinnyiés*, *emse* ~ *emsiét*, *emsiék*, *emsiéjé*, *kisebb állatok nőténye*, pl. *kutya*, *disznó*, *epérnye* ~ *epérnyiét*, *epérnyiés*, *epérnyiéz*, *földi eper*, *este* ~ *estiét*, *estiek*, *estiere*, *estiénkind*, *föcske* ~ *föcskiét*, *föcskiék*, *fecske*, *feketé* ~ *feketiét*, *feketién*, *feketiés*, *fene* ~ *feniét*, *feniébe*, *feniének*, *füge* ~ *fügiét*, *gebe* ~ *gebiét*, *gebiék*, *gebiéjé*, *gebién*, *sovány*, *öreg ló*, *giége* ~ *giégiét*, *giégiéjé*, *geszténye* ~ *gesztényiét*, *gesztényiés*,

gice ~ *giciét*, *giciék*, *giciéjē*, *disznófajta*‘, *görbe* ~ *görbiét*, *görbién*, *Görbiébe* (helynév), *dzsöngē* ~ *dzsöngiét*, *dzsöngiék*, *dzsöngiés*, *dzsöngiēn*, *gyenge*‘, *hüle* ~ *hüliét*, *hüliék*, *hüliēn*, *hülye*‘, *Imrē* ~ *Imriét*, *Imriék*, *iérce* ~ *iérciét*, *iérciék*, *iérciéjē*, *jérce*‘, *kecske* ~ *kecskiét*, *kecskiék*, *kecskiéjē*, *kecskiének*, *kemēnce* ~ *kemēnciét*, *kemēnciék*, *kemēnciéjē*, *lecke* ~ *leckiét*, *leckiék*, *leckiéjē*, *leckiébü*, *lencse* ~ *lencsiét*, *lencsiéjē*, *Lencsiéskut* (helynév), *lepke* ~ *lepkiét*, *lepkiék*, *medve* ~ *medviét*, *medviék*, *médzse* ~ *médzsiét*, *médzsiék*, *médzsiébe*, *vármegye*‘, *melēnce* ~ *melēnciét*, *melēnciék*, *melēnciéjē*, *melēnciébe*, *weitling*‘, *ményecske* ~ *ményecskiét*, *ményecskiék*, *ményecskiéjē*, *ményecskiés*, *mese* ~ *mesiét*, *mesiék*, *mesiel*, *mesiéviē*, *mise* ~ *mišiét*, *mišiēn*, *mišiézik*, *mödzse* ~ *mödzsiét*, *mödzsiéjē*, *mödzsiébe*, *mödzsiés*, *mezsgye*‘, *öszlöke* ~ *öszlökiét*, *öszlökiéjē*, *öszlökiéviē*, *öszlökiél*, *pecsénye* ~ *pecsényiét*, *pecsényiéjē*, *pecsényiébü*, *pecsényiés*, *petērzse* ~ *petērzsiét*, *petērzsiés* (leves, hús, krumpli stb.) , *petrezselyem*‘, *petrēnce* ~ *petrēnciét*, *petrēnciék*, *petrēnciéjē*, *petrēnciél*, *pince* ~ *pinciét*, *pinciék*, *pinciéjē*, *pizse* ~ *pizsiét*, *pizsiék*, *pizsiéjē*, 1. tyúk 2. fog (gyermeknyelvi szó)‘, *Pörge* ~ *Pörgiét* (gúnynév), *riéce* ~ *riéciét*, *riéciék*, *riéciéjē*, *repce* ~ *repciét*, *repciés*, *rüöke* ~ *rüökiét*, *rüökiēn*, *Pünkösöd hétfőn tartott kerti mulatság*, *búcsú*‘, *szeikiérce* ~ *szeikiérciét*, *szeikiérciék*, *szeikiérciéjē*, *szeikiérciéviē*, *szekerce*, *széleselű fejsze*‘, *szelēnce* ~ *szelēnciét*, *szelēnciébü*, *orgonavirág*‘, *Sziüöke* ~ *Sziüökiét*, *Sziüökiék* (gúnynév), *szöszke* ~ *szöszkiét*, *szöszkiék*, *szürke* ~ *szürkiét*, *szürkiēn*, *szürkiés*, *Szüsizke* ~ *Szüsizkiét*, *Szüsizkiék* (gúnynév), *teve* ~ *teviét*, *teviék*, *teviére*, *tüske* ~ *tüskiét*, *tüskiébe*, *Tüsikiés* (helynév), *viércse* ~ *viércsiét*, *viércsiék*, *vesē* ~ *vesiét*, *vesiéjē*, *vesiēn*, *zsömle* ~ *zsömliét*, *zsömliés*, *zsemlye*‘.

b) A suffixumok közül idetartozik a *-ke*, s a belőle képzett kicsinyítő képzők *-cske*, *-ike*, bár mindegyiket nagyon ritkán használják; a kicsinyítés kifejezése ugyanis a felsőöri népnyelvben más módon történik.

Példák a kicsinyítő képzőre: *bürke* ~ *bürkiét*, *bürkiéjē*, *szalonna bőrke*‘, *dzsürke* ~ *dzsürkiét*, *dzsürkiéjē*, *a kenyér sarkos része*‘, *leginke* ~ *leginkiét*, *leginkiek*, *üözike* ~ *üözikiét*, *üözikiék*.

2. Az *e*-re végződő szavak egy másik csoportjában, amelyeknél a köznyelvben szintén *e* ~ *é* váltakozást találunk, a felsőöri népnyelvben bizonyos kiegyenlítődés történt, amennyiben ezek az eredetileg többalakú, változó, közelebből hangzórövidítő tövek egyalakú, változatlan tövűekké váltak, vagyis ma az alanyesetben is rövid *i*-t találunk a következő szavakban:

csivi ~ *csivít*, *csivik*, *csivire*, *csivil*, *cséve*‘, *eki* ~ *ekit*, *ekik*, *fiéli* ~ *fiélit*, *fiélinek*, *epi* ~ *epit*, *epijē*, *fejszi* ~ *fejszit*, *fejszik*, *fejsziéjē*, *fejszis*, *kefi* ~ *kefit*, *kefiéjē*, *kefiéviē*, *kefil*, *kepi* ~ *kepit*, *kepiék*, *kepil*, *kepiébe*, *kevi* ~ *kevit*, *kevijek*, *keviéjē*, *keviéjēn*, *kevély*, *gögös*‘, *kivi* ~ *kivit*, *kivik*, *kivibe*, *kordi* ~ *kordit*, *kordik*, *kordija*, *kordély*‘, *kovárti* ~ *kovártit*, *kovártija*, *kvártély*‘, *körti* ~ *körtit*,

körtijē, körtis, mihi ~ mihit, mihik, mihijē, méhe', neni ~ nenit, nenik, neniná (néninél), néne', Örzi ~ Örzsit, teli, teri ~ terit, teribe, terivjē.

A *herē* szó maga nem ismeretes, de *-l* képzős alakja, *herél* megvan *heril* alakban.

A *béke* alanyesete *bíke*, de ragos alakjaiban már megtörtént az *e > i* változás, pl. *bikil, bikit* (békét és békít), *bikibe, bikin.*

A suffixumok közül itt kell megemlíteni a harmadik személyű birtokos személyragot. Alanyesetben zárt *ē-t* találunk, pl. *kezē, fejē, kercsē, tüdejē, erdejē, leginnyē* stb. A továbbragozott alakokban azonban itt is rövid *i*-vel találkozunk, pl. *kezē ~ kezit, kezín, kezibe, kezivjē, kezibü, fejē ~ fejít, fejín, fejibe, fejire, fejiho, kercsē ~ kercsit, kercsibe, kercsin, kercsibü, tüdejē ~ tüdejít, tüdejín, tüdejibe, tüdejivjē, erdejē ~ erdejít, erdejín, erdejibe, erdejibü, erdejíná, leginnyē ~ leginnyit, leginnyinek, leginnyiná, leginnyiho.*

Itt is találunk azonban kivételt. A *hete* alanyeset helyett *heti* használatos.

Az *e* végű szavak *e* második csoportjában valószínűleg analógiás hatással van dolgunk. A suffixummal ellátott alakok *i*-je hatott az alanyeset *e*-jére, s ennek hatása alatt történt meg az *e > i* változás az alanyesetben is.

Felmerül itt most a kérdés, hogy mi okozza az *e* végű szavak *e* két csoportra válását. Erre vonatkozólag *Bihari* a következőket mondja: „Ezen szavak és járulékok *é* hangjait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az *é* hangok. . . . kétfélesége itt is megtalálható. Az idetartozó szavak egy részében a suffixumos alak őrizte meg az eredetibb hangállapotot, és az ebben található *é* legtöbbször zárt eredetű, vagyis már a XVI. század előtt is *é* volt. A szó megnevező alakjának végén látható *e* tehát csak későbbi fejlemény, és *é > ē > e* hangváltozás eredménye.“¹ Ezek tehát a hangzörövidítő tövekhez tartoznak.²

Majd tovább így ír: „Az *e ~ é* váltakozást mutató szavak másik csoportjába tartoznak azok a szavak, melyekben a megnevező alak őrizte meg a szó eredeti hangalakját, és a suffixumos alakban látható *é* a későbbi fejlemény.“³

Ezekben a szavakban az *e* a suffixum hatására nyúlt meg, majd a XVI. században egy fokkal zártabbá vált. Az alanyesetben azonban ez a nyúlás nem következett be, s így *e* szavakban *e > é* hangváltozás van, vagyis ezek a tövek hangzónyújtó tövek.⁴

Bihari az *e* végű szavaknak csak egy egészen kis csoportját vizsgálta, úgyhogy ez a kérdés még bővebb vizsgálatra szorul.

3. Érdekes alakja található meg a felsőöri nép nyelvében az

¹ *Bihari*, i. m. 35.

³ I. h.

² II. 2. csoport

⁴ II. 1. csoport

-é birtokképzőnek, amennyiben -*ejj* alakban fordul elő, pl.: *kiejj* ,kié', *Sándorejj* ,Sándoré', *másokejj* ,másoké', *sēnkiejj* ,senkié'.

Az -*ejj* alakkal váltakozva használatos az -*ejjē* is, pl.: *üejjē* ,övé', *kiejjē* ,kié', *e szomszidejjē* ,a szomszédé'.

Az *innét* határozószó *innejd* alakban használatos, az *onnét*, *honnét* pedig a hangrendi kiegyenlítődés következtében *onnajd*, *honnajd* alakban. Ugyanígy az *elébe* ~ *elejbē*.

4. Az *é* > *ié* változásnak az *é* > *i* változással szemben való erős térhódítását mutatja az is, hogy — különösen kölcsön-szavak között — több esetben találunk ma *ié* kettőshangzót olyan szavakban, melyekben sohasem volt *é*. Ilyenek pl.: *fiérhang* ,vorhang, függöny', *fiérma* ,firma, cég', *krégl* ,krügel, korsó', *sién* ,sin', *smiérgl* ,schmirgel'.

* * *

Az *é* hangok mai állapotát vizsgálva a felsőöri népnyelvben, láttuk, hogy fejlődésük többirányú. Mai köznyelvi *é* helyén részint eredetibb hangállapotot feltüntető *e*-t találunk, részint újabb fejlődés eredményeképpen *i*, *i*, *ié*, illetőleg *é* megfeleléssel találkozunk.

Az *e* hangot mindössze néhány esetben találjuk meg, mindig XVI. századbeli *é* helyén; ugyanilyen *é*-nek a szavak nagy többségében azonban *ié* kettőshangzó felel meg. Újabb fejlődés eredményeképpen néhány esetben eredetibb *i*-re visszavezethető *ié* kettőshangzót is találunk, főképpen német kölcsön-szavakban.

Az *i*, *i* fejlődéssel leginkább a XVI. század előtti *é* helyén találkozunk, ahol az esetek túlnyomó többségében a hosszú *i* az eredetibb, s a rövid *i* csak másodlagos fejlődmény.

Az *é* hang, mint egészen új fejlődmény, leginkább német kölcsön-szavakban van meg.

Az *é* hangoknak a felsőöri nép nyelvében való ilyen különböző irányú fejlődése elsősorban kétségtelenül az *é* kétféle eredetire vezethető vissza. A kétféle eredetű *é* közötti határvonal azonban, a felsőöri nyelvben — mint szógyűjteményemnek Bi h a r i szójegyzékével való összevetése is bizonyítja — nagyon elmosódott, s a mai nyelvben az *ié* már meglehetősen elterjedt az *i* rovására. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az *i*-zés a felsőöri nép nyelvében már befejeződött jelenség, az *ié*-zés pedig a kölcsön-szavak tanúsága szerint még ma is él és hat, s így az *ié* számos esetben valószínűleg analógiás hatás eredménye.

E kérdés végleges eldöntéséhez azonban szükséges volna kódexeinknek az *é* jelölése szempontjából az eddiginél sokkal alaposabb és részletesebb megvizsgálása, hogy a nyelvtörténet s a népnyelv adatainak egybevetéséből világossá válják *é* hang-jaink története is.